

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В МУЗИЧНО-ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито сутнісно-змістові характеристики суб'єктності як складової професійного становлення майбутнього вчителя початкової школи, визначено сутність музично-освітньої діяльності як засобу формування суб'єктності студента, уточнено поняття суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи з урахуванням особливостей реалізації його суб'єктної активності в умовах музично-освітньої діяльності, виявлено педагогічні умови формування суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи в музично-освітній діяльності.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна активність, музично-освітня діяльність, педагогічні умови, студент, майбутній учитель початкової школи.

Постановка проблеми та її значення. Розвиток суспільства на сучасному етапі характеризується переглядом змісту основних положень педагогіки вищої школи щодо пріоритетів навчання та виховання молоді. Сучасна початкова школа зорієнтована на створення умов для отримання молодшими школярами такої освіти, яка б відповідала їх інтересам, розвивала їх природні здібності. Спрямованість педагогічного процесу на розвиток грамотної, творчої, ініціативної особистості молодшого школяра актуалізує проблему підготовки вчителів початкової школи, здатних забезпечувати не просто трансляцію готових знань і умінь, але й розвивати в кожного учня індивідуальність, активне й творче ставлення до власного життя. Такі завдання може реалізувати відповідальна й самостійна особистість, яка є суб'єктом професійної, соціальної і особистісної життєдіяльності, здатна перетворювати навколишній світ і саму себе, а також діагностувати й оцінювати ці перетворення.

Саме така інтегративна характеристика особистості в самому загальному вигляді означає суб'єктність.

У контексті завдань гуманізації та демократизації освіти особливої значущості набуває проблема формування суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи, діяльність якого пов'язана з фаховою поліфункціональністю, багатопредметністю. У професійній підготовці вчителя початкової школи велику роль відіграє музично-освітня діяльність, специфіка змісту якої детермінує особливості навчальної діяльності, які сприяють становленню особистісної позиції майбутнього вчителя як професіонала, що формуватиме музичну культуру учнів, організовуватиме їх спілкування засобами музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема суб'єктності належить сьогодні до однієї з актуальних і виступає предметом багатьох досліджень. Концепція людини як суб'єкта, розроблена С.Л. Рубінштейном і розвинена в роботах Б.Г. Ананьєва, К.О. Абульханової-Славської, Л.І. Анциферової, А.В. Брушлинського, стала основою для вивчення категорії суб'єктності. В своїх дослідженнях С.Л. Рубінштейн визначав якість суб'єкта як детермінанту здійснюваних людиною змін у світі (активність), її здатність до самостійності, самодетермінації і самовдосконалення [11, с. 106].

О.І. Мешко виділяє такі напрямки дослідження науковцями проблеми суб'єктності: вивчаються прояви суб'єктності в активності особистості (В.А.Петровський), суб'єктність у контексті особистісної свободи (Г.О. Балл), компоненти суб'єктного досвіду (О.К. Осніцький), механізми суб'єктності (В.О.Татенко), специфіка суб'єктності педагога (О.М. Волкова, Т.В. Маркелова) тощо.

К.О. Абульханова-Славська запропонувала принцип аналізу особистості через її життєдіяльність, через спосіб життя. Суб'єкт життя в її трактуванні постає як такий, що активно перетворює обставини власного життя і формує в певних межах позицію й лінію свого життя. Категорія життєвої позиції при цьому означає спосіб самовизначення особистості в житті, "сукупність реалізованих життєвих відносин, цінностей, ідеалів і знайдений характер їхньої реалізації, який і визначає подальший хід життя" [3].

Дослідник Г.О. Балл розглядає суб'єктність у контексті особистісної свободи і пов'язує її з такими рівнями активності, в детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні фактори особистості: ініціативний, вольовий, творчий, надситуативний, самоуправління [4]. У роботі О.М. Волкової суб'єктність пояснюється як особистісна властивість людини, що розкриває

сутність її способу буття і полягає в усвідомленому та діяльному ставленні до світу і себе у ньому, здатності здійснювати взаємозумовлені зміни у світі й у людині [8].

На думку В.О. Татенка, суб'єктність закладена в людині від народження у найпростішій своїй формі, у вигляді суб'єктного потенціалу і розвивається в онтогенезі. За теорією В.О.Татенка, суб'єктність – "це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідові скористатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – свідомо, цілеспрямовано, креативно включатись у взаємодію з ними і натомість ствердитися у онтичному статусі людини" [12, с. 333]. Вчений визнає суб'єктність основною детермінантою саморозвитку внутрішнього світу людини.

Таким чином, в сучасних дослідженнях проблема суб'єктності пов'язується з наділенням людини якостями бути активною, самостійною, творчою, здатною до здійснення специфічно людських форм життєдіяльності.

Особливий інтерес для нашого дослідження представляють праці Л.І.Божович, М.Р. Гінзбург, І.С. Кона, Н.В. Кузьміної, присвячені розгляду студента як суб'єкта навчальної діяльності.

Питання розробки організаційно-методичних засобів, що сприяють реалізації творчих можливостей майбутніх учителів у музично-освітній діяльності, висвітлені в наукових дослідженнях Л. Масол, О. Музальова, О. Олексюк, Г. Падалки, В. Ражнікова, О. Рудницької, Г. Саїк, Н. Сегеди, О. Теплової, П. Харченко, Г. Хусаїнової, О. Щолокової та ін.

Аналіз літератури щодо розуміння змісту суб'єктності дозволяє визначити суб'єктність учителя як інтегративну особистісно-сміслову якість особистості, що проявляється у прагненні до самовизначення, саморозвитку, самодетермінації, саморегуляції та самовдосконалення у професійній діяльності. Професійне становлення майбутнього вчителя пов'язане не тільки з набуттям знань, вмінь, навичок, але й із засвоєнням цілісного досвіду розв'язання проблем, успішним вирішенням функціональних завдань, які складають сутність педагогічної діяльності. Професійне становлення – синтез не лише результатів сумлінного й систематичного навчання в аудиторії у співпраці з викладачами, а й самоосвіта, життєвий досвід, ставлення до майбутньої професії. Тому процес професійної підготовки неможливий без формування суб'єктності майбутнього вчителя.

Метою статті є розкриття сутнісно-змістових характеристик суб'єктності як складової професійного становлення майбутнього вчителя початкової школи, визначення сутності музично-освітньої діяльності як засобу формування суб'єктності студента, уточнення поняття суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи з урахуванням особливостей реалізації його суб'єктної активності в умовах музично-освітньої діяльності, виявлення педагогічних умов формування суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи в музично-освітній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. "Важливою складовою системи підготовки майбутнього вчителя, як зазначає В.І. Бондар, є свідоме "вирощування" у собі професіонала" [6]. Пріоритетним професійним надбанням, на думку І.А. Зязюна, повинна бути професійна суб'єктність. Державний стандарт початкової загальної освіти посилив увагу до пошуку способів збільшення міри суб'єктності майбутніх учителів початкової школи у процесі їх професійного становлення.

Проблема формування суб'єктності вимагає аналізу поглядів філософів, психологів, педагогів, соціологів на дане питання. Теоретичний аналіз літератури свідчить, що поняття суб'єктності не тотожно поняттю суб'єкта.

Поняття суб'єкта – одне з ключових для цілого ряду наук: психології, філософії, гносеології, соціології та ін. Сьогодні воно активно розробляється в педагогіці. Суб'єкт в педагогіці характеризується в основному через різні форми активності. Для їх визначення використовуються такі поняття, як суб'єкт навчально-пізнавальної діяльності, суб'єкт діяльності спілкування, суб'єкт професійної діяльності, суб'єкт життєдіяльності, суб'єкт власного розвитку та ін. [2;5;7].

Суб'єкт – це, перш за все носій активності; "той, хто продумує, виконує деяку діяльність; людина, що володіє здатністю осмисленої саморегуляції і саморозвитку в цій діяльності" [8].

Таким чином, суб'єкт – найбільш широка категорія поняття людини, що охоплює всі її якості: природні, соціальні, суспільні, індивідуальні (А.В. Брушлинський), а суб'єктність як особистісне утворення формується в ході історичного й індивідуального розвитку людини (Є.І.Саєв, В.І.Слободчиков). Суб'єктом професійного становлення є людина, яка свідомо організовує свій процес професіоналізації, ставить мету, реалізує її, свідомо збагачує досвід власної діяльності, спілкування.

Суб'єктність – інтегративна характеристика особистості, в основі якої лежить ставлення до себе як до діяча, що здатний здійснювати зміни у світі, в інших людях і в самому собі (К.О. Альбуханова, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн).

Суб'єктність майбутнього вчителя – це стан особистісного й професійного розвитку, що виражається в його здатності успішно адаптуватися в освітній, соціокультурній ситуації, що постійно змінюються, його потреби у прояві активності, самостійності в організації продуктивної педагогічної взаємодії з викладачем, в усвідомленні ним відповідальності за створення умов власного розвитку. Суб'єктність студента пов'язана з його здатністю перетворювати власну життєдіяльність, свою освіту, процес професійного становлення в предмет практичного удосконалення.

Практично всі автори, описуючи зміст суб'єктності, називають такий ряд особистісних якостей і властивостей: активність, рефлексивність, осмисленість, самостійність, відповідальність, довільність, креативність, цілеспрямованість дій, адаптованість. Однак, враховуючи, що предметом нашого дослідження є освоєння студентами – майбутніми вчителями початкової школи нормативної структури музично-освітньої діяльності як засобу розвитку їх суб'єктності, доцільно, на наш погляд, назвати таку специфічну характеристику суб'єктності як її ціннісна, духовна складова. Як показав теоретичний аналіз, вона згадується і виділяється далеко не всіма авторами. Проте, для педагогічної діяльності в цілому і музично-освітньої, зокрема, ціннісна основа суб'єктності є принципово важливою.

Освоєння музично-освітньої діяльності та вміння її організувати вимагає від студента усвідомлення й емоційного переживання необхідності виконання справи, що має значення не тільки для себе особисто, але й для інших людей, готовності дати звіт за свої дії, за невиконання діяльності, в тому числі й суспільно значимої. Таке розуміння й емоційне переживання обумовлює й відповідну поведінку і діяльність, що виражається в прийнятті на себе відповідальності за їх реалізацію, що в свою чергу буде детерміновано певною системою цінностей.

Таким чином, однією зі складових суб'єктності є ціннісні орієнтації, що виступають змістовними наповнювачами та "іманентними регуляторами діяльності" (В. Киричук), завдяки яким суб'єкт отримує здатність робити вільний вибір дії, вчинку; проявляти внутрішню свободу [9]. Ціннісні орієнтації особистості є необхідною професійною характеристикою. Вони впливають на всі сторони людської психіки: від пізнавальної потреби (А. Маслоу) до мотивації кожного з вчинків індивіда, детермінуючих його поведінку (С. Архангельський, В. Алексєєва, Є. Ільїн, Р. Миронова та ін.)

Ціннісні орієнтації, впливаючи на ситуативні мотиви особистості, її свідомість і підсвідомість, є базисом для формування життєвої позиції. Вони здатні визначати спрямованість діяльності, інтелекту, що зумовлює важливість формування стійких ціннісних орієнтацій для професійного становлення майбутніх педагогів. Ціннісні орієнтації педагога визначено як "систему особистісно усвідомлених гуманістичних цінностей, що виступають орієнтирами його соціальної та професійної активності, визначаючи життєву позицію" [13].

Сформовані професійно-ціннісні орієнтації педагога є одним з найважливіших елементів успішної професійної діяльності, оскільки: стимулюють його професійно-особистісний розвиток, активізуючи внутрішні механізми (потреби, інтереси, мотиви, установки, відношення); відіграють стратегічну роль у поведінці та діяльності, визначають напрями професійної діяльності; коригують діяльність за допомогою оцінок, орієнтацій та установок, забезпечуючи взаємозв'язок особистісного й предметного в діяльності на основі особистісної орієнтації.

Таким чином, ціннісні орієнтації утворюють структуру "сміслового майбутнього" суб'єкта, направляють його на реалізацію певних відносин, на конкретну діяльність, визначають вибір відповідних засобів для досягнення поставленої мети, тобто виступають найважливішим компонентом суб'єктної утворюючої активності й самого суб'єкта в ній [9].

Аналіз процесу формування суб'єктності дозволяє стверджувати, що основним критерієм суб'єктності є активність особистості, включеність її в різні види суспільних відношень. У зовнішньому плані суб'єктність виявляється в самостійності вибору цілей, методів і засобів діяльності, в самодетермінації й самовизначенні. Це, в свою чергу, дає підстави вважати провідними критеріями суб'єктності самостійність та відповідальність, а вчинок представляє собою реалізацію і прояв суб'єктності в контексті авторського ставлення людини до свого життя (до самої себе і до світу) [5].

Професія вчителя початкової школи складна і багатогранна, вона ставить до особистості вчителя цілу низку вимог. У своїй педагогічній діяльності він виступає як методист, вихователь, виконавець. Окрім загально-педагогічних і психологічних знань учитель для проведення уроків

музичного мистецтва та здійснення позакласної музично-виховної роботи має володіти широким спектром музичних знань, умінь і навичок у виконавській діяльності. Він повинен уміти організовувати увагу учнів на сприймання творів мистецтва, стимулювати музично-естетичну творчість, і цим самим сприяти розвитку духовності молоді для підвищення її загальної культури.

Серед унормованих вимог до змісту, обсягу та рівня освітньої та професійної підготовки вчителя початкової школи значна увага приділяється вмінню викликати в учнів інтерес до різноманітних форм виконавської діяльності (хоровий, ансамблевий і сольний спів, рухи під музику, танцювальні рухи, пластичне інтонування, гра на елементарних музичних інструментах, виразне декламування тощо), тобто до музично-сценічної діяльності. А це означає, що майбутній учитель сам повинен мати певний досвід музично-сценічної діяльності, знати про різноманітні музично-сценічні заходи та методику їх впровадження в навчально-виховний процес. Водночас наголошується на необхідності зв'язку художньо-педагогічних і загальнопедагогічних умінь учителя, передбачаючи його вміння організовувати виховні справи та колективні творчі справи з метою максимального впливу на розум, емоції, духовність та естетизм дітей.

Тому професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи включає формування у нього готовності до музично-освітньої діяльності, метою якої є виховання естетичних почуттів, свідомості, потреб, смаку, відчуття та усвідомлення краси й гармонії в мистецтві та житті, і яка виражається у досягненні оптимального рівня особистісних професійних і музичних якостей, у наявності психолого-педагогічних знань, вмінь, навичок.

Дослідники у сфері музичної педагогіки відзначають, що особистісний досвід, входячи до структури змісту музичної освіти, пов'язаний з ціннісно-сисловою сферою особистості й здійснюється як переживання, яке знаходить подальше вираження в рефлексії, зміні моделей поведінки, переосмисленні цінностей [1, с. 10].

Аналіз і характеристика компонентів музичної освіти дозволяє сформулювати уявлення про музично-освітню діяльність як засіб професійного становлення і формування суб'єктності студента – майбутнього вчителя початкової школи.

Теоретичний аналіз проблеми дозволив виділити наступні педагогічні умови формування суб'єктності студента – майбутнього вчителя початкової школи у музично-освітній діяльності:

- індивідуалізація та диференціація навчання, що дає свободу для музичного самовираження;
- діяльнісне засвоєння змісту професійної підготовки (вирішення ситуаційних задач, участь у імітаційних, рольових іграх, виконання творчих завдань, самостійної роботи);
- створення освітнього середовища, сприятливого для професійного та особистісного розвитку майбутнього вчителя.

Висновки. Формування суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи обумовлене потребою суспільства у високоосвічених, конкурентноспроможних фахівцях, які відрізняються самостійністю, мобільністю, відповідальністю. Музично-освітня діяльність майбутнього вчителя початкової школи поєднує в собі педагогічну, музично-виконавську, музикознавчу, дослідницьку роботу, засновану на свободі музичного самовираження, сприймання й осмислення музики, виступає позитивним засобом формування його суб'єктності та є діяльністю з розвитку у нього досвіду вирішення музично-творчих завдань, що сприяє набуттю ним особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до музичного мистецтва, усвідомленню ним відповідальності за свій розвиток і формуванню готовності до організації музично-освітньої діяльності для молодших школярів.

Реальним шляхом вирішення цієї проблеми є створення в освітніх закладах ефективних педагогічних умов формування суб'єктності студентів на основі прогресивних філософських, психологічних і педагогічних ідей, принципів і технологічних підходів.

Формування суб'єктності студента в музично-освітній діяльності – неперервний процес набуття ним особистісного досвіду в професійно-педагогічній музично-освітній діяльності шляхом трансформації потенційних музичних і педагогічних здібностей в їх самоактуалізацію до повної самореалізації в цій діяльності.

Використані джерела

1. Абдуллин Э.Б. Методологический анализ проблем музыкальной педагогики в системе высшего образования / Э.Б. Абдуллин. – М. : Изд-во "Прометей" МГПУ им. В.И. Ленина, 1990. – 188 с.

2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335 с.
3. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. Балл Г.О. Особистісна свобода і гуманізація освіти / Г.О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №1. – С. 2-5.
5. Большунова Н.Я. Условия и средства развития субъектности: Автореф.дисс. ...доктор псих. наук / Н.Я.Большунова. – Новосибирск, 2006. – 48 с.
6. Бондар В.І. Формування компетентності та конкурентноздатності випускника педагогічного ВНЗ / В.І.Бондар //Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. – Серія 17. – Вип.6. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.3-9.
7. Брушлинский А.В. Проблемы психологии субъекта / А.В. Брушлинский. – М.: Знание, 1994. – 403 с.
8. Волкова Е.Н. Психологические аспекты субъектности педагога / Е.Н. Волкова. – Н. Новгород: НГЦ, 1997. – 180 с.
9. Киричук В.О. Психолого-педагогічні передумови управління свободо-центричною виховною системою / В.О.Киричук // Практична психологія та соціальна робота. – 2008. – № 11. – С.1-7.
- 10.Лобова Л.Г. Синергетика музыкальной педагогики: Монография /Л.Г.Лобова. – Воронеж: ВГПУ, 2002. – 136 с.
- 11.Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 191 с.
- 12.Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358.
- 13.Шемигон Н.Ю. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Н.Ю.Шемигон. – Харків, 2008.

Doroshenko T.

FUTURE PRIMARY TEACHER'S BEING THE SUBJECT IN MUSICAL EDUCATION

In the article the essence and content of the notion "being the subject" as the component of future primary teacher's professional training are revealed, the essence of musical education as the means making for student's being the subject is determined, the notion of 'future primary teacher's being the subject' is defined more precisely, taking into account his peculiarities as the subject in musical education, pedagogical prerequisites for primary teacher's being the subject in musical education are ascertained.

Key words: *subject, being the subject, subject activity, musical education, pedagogical prerequisites, student, future primary teacher.*

Стаття надійшла до редакції 15.10.12